

MOTIIV NOORIK VANEMATEKODUS REGILAUDES

H. Vassilko

Rahvalaul on läbi aegade seostunud inimese elu kõigi külgedega, tema tööde, suhete ja mõtete ning elamus-tega. Kõike inimesele olulist on laulikud osanud vormida sõnakunstiks.

Millised erijooned sellest rikkalikust loomingust suudavad kõita järelepõlvedegi tähelepanu ja tekitada huvi? Üks selliseid on perekonnaliikmete ja hõimlaste omavahelisi suhteid, eriti aga noore naise vahekorda isaja mehekoduga käsitlev teema. Ja millised on need uued suhted, millega noorel naisel tuleb kohaneda? Sel teemal on loodud mitmeid lüroepilisi laulutüüpe, kus tegevustik põimub laulja tundmuste ja suhtumistega.

Järgnevas analüüsitaksegi kaht laulutüüpi. Alusmaterjaliks on trükitud tekstid ja käsikirjalised allikad Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimel. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas ning TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

Eesti regilaule iseloomustab paljude laulutüüpide ligidane sugulus, mis tuleneb kas geneetilistest seostest (üks tüüp on teisest välja kasvanud) või sellest, et laulud sisaldavad üksteiselt laenatud värsiridu ning paralleelismirühmi või mõni teema on olnud niivõrd aktuaalne, et on inspireerinud looma mitut samasisulist laulu. Sellest tulenevalt on mitmed laulutüübid omavahel koguni põimunud.¹

Regilaulu kaudu avaneb laulja sisemaailm, mis mitmesuguste olukordade ja elamuste tekitatud tundmuste valamise läbi traditsioonilisse vormi on kujunenud terviklikuks loominguks ja traditsioonis elavate tõukejõudude sunnil rännanud ajast aega ning kohast teise. Meeleolu ja suhted konkreetse miljöoga näidatakse tüüpilistes olukordades.

Lüroepikal on eesti regilaululoomingus eriline koht huvitava ning kõitva sisu poolest.

Lüroepiline laul on põimunud kas kindla nimelise tegelase (Salme, Toomas) või MINA-tegelase ümber, mis on laululoomingus sagedasem.

Meie teema alaste laulude hulgas kesksel kohal seisavad abiellumist ja perekondlikke suhteid peegeldavad tüübid.

Perekond peab sügavalt humanistlikele arusaamadele toetudes põhinema vastastikusel austusel, sõprusel ja armastusel. Sellepärast pühendatakse mainitud temaatikale hulgaliselt laule. Kõik üldinimlikud tundemomendid peegelduvad rahvalaulus. Sellest rikkalikust ainevallast

---

¹ Laugaste, E. Kätemaksumotiiv eesti regivärsilistes orjuslauludes. - Rmt.: Saaksin ma saksa sundijaks. Tln., 1976, lk. 49.

vaatlusele võetud kaks sisult ligidast lüroepilist laulu seonduvad hõimlasteks saanud inimestega, täpsemalt - käsitlevad kahe abielunaise suhteid tema lähimate koda-kondsetega.

Varasemais käsitlustes peeti kaht mainitud laulutüüpi üheks. Täpsem analüüs eraldab siit aga kaks iseisvat tüüpi: "Vennal võõrsil" ja "Kodus käimas", sisult üsna ligidast.

"Vennal võõrsil" käsitleb noort naist, kelle külaskäik venna juurde oma isakoju kujuneb õnnetuks sündmuseks mõlemale: õde pettub vennanaises, sest too, vastupidi ootustele, kohtleb meheõde solvavalt. Vend omakorda kuulleb oma naise kohta õe suu kaudu palju halvustavat.

Laulutüübi "Kodus käimas" süžee on sama, aga sündmustik on rahulikum, sõnastus leebem. Sündmuse moodustab tütre sõit isakoju, kus teda vanemad ootavad.

Mõlema laulu kulminatsiooni moodustab õe saabumine lapseõlvekoju, sealne vastuvõtt ja kohtlemine. Kummagi laulu lõppplahendus on erinev. Tüübis "Vennal võõrsil" kuulukse külaliselt sajatussõnu, tüübis "Kodus käimas" tänab tütar vanemaid selle eest, et ikka on hea tulla endisesse koju, ajendagu külaskäiku mure või rõõm.

Rahvalaul on mitmekesine nii sisu kui ka kujundite poolest. Vaadeldud lüroepikas leidub traditsioonilisi algusvärse, mitmesuguseid kordusi sõnastuses ja struktuuris. Stiil pole laialt maaliv, vaid ruttav, täis draamatilist pinget, sarnanedes ballaadile.

Vennal võõrsil

1. **Tüübinimetused.** Varasemas kasutuses on laulule antud mitmesuguseid nimetusi. "Kodus käimas" (käsikirjalised kogud; VK III, nr. 11); "Noorik isakodus" (Laugaste, E. Valimik, nr. 133); "Noorik kodu käimas" (Ant. 3117 B); "Tädi tuleb" (V I, nr. 83); "Vennal võõrsil" (EKS 4° 5, 849).

Laulutüüpi kuulub 31 varianti. Nimetus "Vennal võõrsil" tundub kõige otstarbekam, lähtudes sisust, ja seetõttu karakterne.

2. **Trükis** on ilmunud 12 teksti. Kõige rohkem variante leidub Ant. nr. 6609-6612 (Hlj, Kuu, Vai, VMr, Amb). VK III 11 - Kuu 1, 3, 4, 5). Paistu variant ilmus S. Kutti jt. antoloogias, ka E. Laugaste omas, Virumaa tekst V I nr. 83.

3. **Laulu areaal.** 15 varianti pärineb Virumaalt, 6 Harjumaalt, 2 Järvamaalt, 1 Saaremaalt, 1 Viljandimaalt, 5 Tartumaalt, 1 Võrumaalt. Kõige tihedamalt on variante Kuusalus ja Haljalas.

Levissuunad sarnanevad E. Laugaste käsitletud laulutüübi "Kättemaks sakstele" esinemisalaga.² Laul on

² Laugaste, E. Kättemaksumotiiv eesti regivärslistes orjuslauludes.- Rmt.: Saaksin ma saksa sundijaks. Tln., 1976, lk. 96-97.

põhja-eestilise tekkega, keskkohaks Haljala ja Kuusalu kihelkonnad, kust on rännanud ida poole, ühtaegu ka Idu-nasse, Tartu- ja Võrumaale.

4. Sisuks on õe ja vennanaise vaheline konflikt, mis näitab hõimlastevaheliste suhete üht tegeliku elu aspekti. Kodust eemale abiellunud õde (MINA) külastab venda. Tüli tekkimise põhjust ei anna ükski variant, selleks oletame vennanaise ebasümpaatiat meheõe vastu. V. Propp konstateerib: "Eksisteerivad vanad folkloorse poeetika erijooned, sealjuures oskamatus või mittetahtmine motiveerida sündmusi. Et põhjused pole selged, siis tekib võimalus neid erinevalt mõista või tõlgendada."³ On teisigi laule, kus olulist tegu pole motiveeritud, näit. "Maie laulus" mehe tapmine Maie poolt.

Laulu kolm osa on järgmised:

A. Sissejuhatus. B. Mis juhtus. C. Lahendus.

Neis võib omakorda leida värsirühmi, mis sisaldavad iseseisvat mõtet ja loovad omasugust meeoleolu.

A. Ekspositsioon on 31 variandil väga erinev, nagu see on kõigis laulutüüpides. Neist huvitavamad variandid leiduvad Kuusalus ja Haljalas.

1. Põlati. MINA-tegelane jutustab, kuidas ta omaste poolt põlatuna pandi kaugele mehele (Hlj 2⁴, 4, 5, 7, 10, 11; TMr 1, Muh 1). Rahvalaul, nagu öeldud, ei anna alati selgeid põhjendusi, peame uskuma, et isa, ema või kodused teda lihtsalt põlgasid (aga miks?).

Isa mind põlgas põlviesta,
ema mind põlgas põue'esta,
õed õuesta õletid,
väravast minu saadid vennad.

(Hlj 2.)

Või tunnetab neiu ise, et ta oli koduste vastu halb, kuri, ja heidetakse seetõttu eemale. Seda raskem näib aga kodunt lahkumine (Muh 1).

2. Heal järjel. Kõigest hoolimata tõuseb MINA käesolevaks momendiks heale järjele. Noor naine on kogunud jõukust, on rõõmus oma hea elu üle, on uhkegi (Hlj 2, 4, 5, 6, 10, 11; Kuu 3, 5, 6; Aks 2, Puh 1, TMr 1). Egas midu oleks tema küllasdit nii suurejooneline:

Hobu oli iessä kuldalakka,
saan oli vaabatud tagana,
lina litril kirjutatud.

(Kuu 5.)

Onnelikus põlves noorik tahab end loomulikult ehtida:

³ Propp В. Я. Фольклор и действительность. М., 1976, с. 103.

⁴ Kihelkonna lühendile järgnev number tähistab varianti. Variantideregister on siin avaldamata, hoiustatakse TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

Panen kaela suure paatri,
siis see risti kuldasilma
kui see pääva pääle ilma,
sole suure rinda'eni
kui see kuu taevaeni.

(Hlj 4; ka Hlj 2, 6.)

Selliseid värsiridu kohtab kiigelauludeski (vt. lt. "Kiigele ehtimine"). Tegemist on stereotüüpsete värsirühmadega. Varianditi valmistab noorik kingitusi (Puh 1, Aks 2, TMr 1).

Küllasõitja kavatsused on kõigiti heatahtlikud, järgnev kollisioon seda mõjuvam kui üllatus.

3. Teekond. Mõnedes variantides kõneldakse takistus-
test teekonnal (Hlj 6, 7, 11). Sissejuhatusse kuuluksid
ka need värsid, mis kõnelevad õe teelesumisest. Selliseid
värsse leidub 16 laulus. Mõni variant algabki küllaminekuga
(Hlj 3, 6, 9; Kuu 2, 3, 5, 6; Amb 1; Tt 1). Kindlasti on tegemist teksti lühenemisega.

Sellega piirdub ettevalmistus, edasi kulgeb laul pidevas gradatsioonis, nagu see on omane lürooepikale.

B. Mis juhtus? Nooruskodu väravasse jõudnud noorik elab üle kibeda pettumuse.

1. Kodused ei tunne. Sellesisulised värsid esinevad 19 variandis (Hlj 4 - 11; Kuu 2 - 6; Sim 1; Vai 1; Amb 1; Puh 1, 2; Aks 1):

Ei mind tunnud tuima venda
ega tuima vennanaine.

(Hlj 7.)

Kui ei tunne omaksed, siiski pole kadunud need, kes kunagist peretütart mäletavad. Rahvusvaheliselt tuntud on motiiv: kojusaabujat võtavad tuttavlikult vastu koe-
rad (Kuu 3, 5, 6; Muh 1; Pst 1; Tt 1).

Tuusiv mu toonate koera,
ammutse esä hagija,
kel mina ammu anni leibä,
mullu mursi koorikeista.

(Pst 1.)

Nagu kreeka eeposes tunnevad koerad kojujõudnud Odysseuses ära peremehe, nii peitub eestigi rahvalaulus see huvitav motiiv. Vahel osutuvad tundjaiks lapsed, kel pole ju põhjust konflikte soetada (Hlj 9, Sim 1, Tt 1).

Vaivara variandis edastatakse sama mõte stereotüüpse värsirühmaga: tuttavad on esemed, millega naine vastuvõtlikus eas seisis otsekontaktis:

Mööda lähän isani ovvest,
mööda lähän emani ovvest,
suud annab väräväsammas,
tugeteiväs terviteleb,
ajateiväs annab kätt.

(Vai 1.)

Mõnedes variantides ässitab vennanaine külalisole koerad peale (Hlj 9, Muh 1, TMr 1, Aks 1, Tt 1). Koerte pealeässitamine on ju suurima põlguse avaldus. (Vrd. kõnekäänd ajab koerad peale).

2. Dialoog vennaga. Vend (vahel vennanaine) pöörduv "võõra" poole küsides, kustkaugelt ta pärineb (Türgimaalt, Saksamaalt või mujalt), kes ta on (Hlj 2, 4 - 11, Kuu 2; Pst 1, Vai 1, Amb 1, Puh 1, Aks 1).

Kaugelt võõrsilt tulnut pole ju võimalik tunda.

3. Mineviku mälestus. Mõnikord vastab õde, ta tulnud oma venda vaatama, pole siis võõramaalane (Hlj 5,10, Puh 1, 2, Vai 1). Pooltes variantides pöörduv laulik minevikku, et ühised mälestused hõlbustaksid meenutada külastajat (Hlj 1-4, 6-9, 11; Kuu 1, 2-4; Pst 1, VMr 1, Tt 1):

Mina siss küll siin ju oli,
kui see tare siia tetti.
Tugevast ma vääni viitsa,
kindelest tõsti kiveja.

(Pst 1.)

See repliik viib õe äratundmisele ning siirdutakse tavapärasele kostitamisele.

4. Vend pöörduv oma naise poole, et ta kataks laua. See temaatiline detail leidub 11 tekstis (Hlj 2 - 4,6 - 9, 11; Kuu 2; Tür 1, Tt 1).

5. Järgneb vennanaise põlglik reageering. Külaline öeldakse tegevat tüli, ta ei olevat kostitamisega vastuvõtu vääriline. Perenaise vastus oma mehe palvele väljendub varianditi erinevas sõnastuses, eesmärk on aga üks - solvata küllatunud, et ta lahkuks kõigiks aegadeks. Kostitaja kas ei taha üldse toitu lauale tuua või pakub halvimat (Hlj 2 - 4, 7 - 11; Kuu 2, 3, 5, 6; Tür 1; Sim 1; Amb 1; Tt 1):

Vennanaine närtsateles:
"Olgu munad muie süüa
või viera'aid pidada!"

(Hlj. 3.)

Lausa mõnitusena mõjuvad järgmised värsiread:

Mis annan naule süüa?
Roti suoled ruokimata,
hiire hing on võttemata,
kassi karvad kraapimata!

(Amb 1.)

Või mida öelda menüüst:

Toodi süüa kaaliputru,
miga oli seisnud seitse päeva.

(Kuu 4.)

Kõigis 31 variandis on just söögilaua stseen eriti ilmekalt välja toodud. Iga laulik suudab sõnu seada nii, et ilmneks vennanaise halb loomus.

6. Kostituse tagasilükkamine on ootuspärane reaageering. Külaline ütleb, ta pole tulnud söögi pärast, tema enda kodune laud olevat rikkalikum (Hlj 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11; Amb 1; Kuu 2; Sim 1; Puh 1).

Seega toob laulik ilmekalt välja vastuolu külalise ja kostitaja serveeritud toidulaua vahel. Ei tulnud söögi pärast temaatiline ühik on tuntud pulmalauludes ja laulutüübis "Kodus käimas".

Ühes variandis (Hlj 9) on vaadeldav laul põimunud tüübiga "Müüdüd neiu", kus räägitakse neiu seljatagusest müümisest ning sellest, kuidas ta, saanud teada enda müümisest, koduseid sajatab. Kannatanu "Müüdüd neius" sõnastab:

Isa mengu peldu kündämäie,
härjad vaguje vajugu!
Mes mina emäle suoban?
Emä mengu lehmä lüpsmäie,
nisa vettä, toine verdä,
kolmas piimäja paraja,
neljas voida ruugejamba!

(H III 29, 739.)

Haljala teisendis, pärast seda kui vennanaine toob külalisele "põllesela kivida ja toobilla vetta", ütleb öde:

Saagu, saagu, ma sajatan:
kanad sul kivi munegu,
lehmad vetta lüpsleegu -
nisa vetta, teine verda,
kolmas piimada punasta,
neljas voida valgeta!

(Hlj 9.)

Liitumised aitavad selgitada lauliku emotsionaalset hoiakut. Laulusõnade esitamine assotsieerib teisi värse, mis väljendavad samaseid tundeid. Antud juhulgi on ühest tüübist laenatud värSID sobivalt liitunud "Vennal võõrsil" tekstiga. Leidub veelgi laulutüpe, kus vennanaisele öeldud värSID pole just kiitvad. Vrd. Ant. nr. 1912 "Vennanaine sundis sulaste kuuldes" Vigala variant. Antoloogias leidub laul "Kuri vennanaine" nr. 1913 (1 - 2), Rõngu ja Rannu kihelkonna teisendid.

Populaarse lt. "Tütar vette" ühe variandi lõpul kujutatakse vennanaist nõnda:

Verisilma vennanaine
nägi mind kätkis kiikuvada,
käskis mind linus liguneda,
mähkmisse mind mädänedä.

(EOS XII 415 Vil 1915.)

C. Lahendus. Sooja vastuvõtu asemel solvangutega ülekülvatud isakodu külastajal jääb üle vaid lahkuda. Mõnes variandis ütleb öde vennale otsesõnu, et ta on saanud halva naise (Pst 1; Puh 1). Paraku on "Vennal võõrsil" lõpuread säilinud vähestes variantides. Et laul tunduks lõpetatud, vajatakse ka lõpuvärse.

1. Kutse vastukülaskäigule. Lõpult viisakamad on Haljala variandid, kus öde ütleb, et ta ei soovi oma kodus vennanaist külalisena näha. Venna vastu on ta ikka heasoovlik ja annabki edasi küllakutse (Hlj 2, 3, 4, 7, 11):

Tule, tule, vennakene,
tule meile võõra'aksi!
Ära too naista kaasaje.
Lükka riivatu reesta,
kalla maha kaarikulta!

(Hlj 7.)

Meheõde needus ja nõuanne vennanaist mitte kaasa võtta on saanud tõuke ühe teise laulu poolt, kust võetud mõte on kohandatud siin praegu käsitletud tüübile. A. F. J. Knüpferi kogus, Põhja-Eestist pärit fragmen-taarne ebaselge tüübiga tekst sisaldab pöördumist äia ja ämma poole:

Vii riivato riesta!
Viige tuppa tondisilma,
taha lauda laiakäppa!⁵

5. Laulu foon tegelikkuses. Minevikus oli rahva-looming rahva kogemuste edasiandja ja säilitaja kõigis eluvaldkondades. Rahvalaul seisis vahetult elu teenis-tuses, aitas välja elada viha ja rõõmu, oli eluläheda-ne ja rahvalik kunst. Regilaul kunstiteosena peegeldab tegelikkust. Ka kõige fantastilisemad teod ja juhtumu-sed omavad alust realiteedis. Rahvalaulik kannab põl-vest põlve edasi tegelikkust peegeldavat laulu. Peame silmas - kunstiks muutuvad need elunähtused, mis inimesi erutavad, mis neile huvi pakuvad. Reaalelu sünd-mustest tehakse valik, liialdatavalt suurendatakse või vähendatakse, nagu peetakse vajalikuks. Rahvalaulu aine pärineb lauliku nähtust või isiklikult läbielatust. Kunstiteoses ei kajastu ju ainuüksi välismaailm, vaid selles leiab väljenduse nii kangelaste kui ka kunstni-ku enda sisemaailm. Rahvalaulus kajastuvad läbi lauliku mõttetegevuse mitmesugused sotsiaalsed probleemid ja vajadused, ühiskondlikud ideaalid. Laulik mitte üks-nes ei fikseeri teda ümbritseva tegelikkuse nähtusi, vaid ta ka hindab neid sotsiaalselt ja esteetiliselt. Selles avaldub kunsti hinnanguline aspekt. Tüübis "Ven-nal võõrsil" ilmneb lauliku suhtumine kogu sündmuse käigus. MINA-kangelane on solvunud, saanud põhjuse-ta gasilükatuks.

Rahvalaul aitab inimesi kasvatada, pannes neid omaks võtma kindlaid sotsiaalseid hinnanguid. Vaadel-davas laulutüübis selgub otseselt, kelle käitumine vää-rib hukkamõistu. Kunsti sugestioon on teose võime na-katada inimest selles kehtestatud tundmustega.⁶ Iga lau-

⁵ Neus, H. Ehstnische Volkslieder III. Reval, 1852, 119 E.

⁶ Stolovitš, L. Esteetilise väärtuse olemus. Tln., 1976, lk. 157 - 198.

lu kuulaja elab siin kaasa noore naise tunnetele tema kogu tegevuse jooksul. Laulik suudab MINA-tegelase teha meile väga lähedaseks.

Iga kunstiteos sisaldab erinevaid funktsioone. Rahvalaul kui iidne kunstiliik ei moodusta erandit. Iga laul on tekkinud mingisuguseks otstarbeks, mingit meeleolulist, elamuslikku või didaktilist ülesannet täitma.

Valgustades perekondlikke suhteid ütleb lt. "Vennal võõrsil", et ka nii lähedaste hõimlaste vahel polnud alati täielikku üksteisemõistmist, austust ega ka lugupidamist.

Kodus käimas

Tegemist on motiivi noorik vanematekodus variantiderikkama laulutüübiga. Peategelaseks on noor abielunaine, kelle viib teekond isakoju. Meid huvitab, milliseks kujuneb vastuvõtt. Teemalt ja struktuurilt on selles mõnevõrra sarnasust tüübiga "Vennal võõrsil". Neid tüüpe käsitleti siamaani koos.

1. **Variante** on noteeritud 93, neist kaks dubletti. Noodistus on olemas VNg 1, Krk 3 ja Hls 2, trükitud H. Tampere "Eesti rahvalaule viisidega" IV. Variantide põhiosa leidub Hurda kogus (45), vähem on EUS-i kogus (20). Eiseni ja EKS-i fondis kummaski on 6 varianti, mujal üksikuid.

2. **Trükitud tekstid.** Regilaulus on populaarseks kujunenud kodu ja lapseõlve ülistamine, tänu vanemaile kasvatamise ja hoole eest, oma ja võõra kodu võrdlemine. Temaatilisel sarnaseid tekste leidub neiuõlve ülistustes, pulma- ja abielulauludes. Elamusliku sisuga teema tõttu on seda laulutüüpi palju trükitud. Hurda "Vana kannel" I annab teksti "Külas käik" (nr. 49). Sama tekst leidub ka Ridala antoloogias 1919, lk. 70. Tekst pärineb Põlvast (Plv 1). Kolga-Jaani variandid (KJn 1, 2, 3) ilmusid "Vana kandle" II köites (nr. 94 - 96). Nr. 94 all avaldatud tekst leidub ka J. Aaviku antoloogias "Eesti rahvalaule koolidele ja üldsusele", 1935, teistkordselt kogus "Eesti rahvalaule", 1970. Tekstid on Hurda andmeil noteeritud 1876 - 1878. "Vana kannel" IV sisaldab 7 teksti (Krk 1 - 7), varaseim üles kirjutatud 1817 - 1825. Krk 3 leidub ka H. Tampere valikkogus "Eesti rahvalaulud viisidega" IV (nr. 44). Seal leiduvad veel ka Hls 2 ja VNg 1.

1963. a. ilmus "Kalevipoja" tekstikriitiline väljanne ühes kommentaaride ja muude lisadega II, mille lk-1 211 leidub laul "Kosti käia", mis on "Kodu käimas" üks variant (Tt 1). Tegemist on OES-i kogus paikneva üleskirjutusega. Kreutzwald on "Kalevipoega" luues kasutanud ilmekaid värsse sellest laulust eepose 7. ja 9. loos. Ant. on ära trükinud neli sellesse tüüpi kuuluvat teksti (3117 A 1-2 - Pst 1, Kuu 3 ja 3118 San 2, Ote 2), milledest viimased pealkirja all "Kodu käimas - omaksed surnud".

3. **Laulu areaal.** Peamiseks levikualaks on Lõuna-Eesti. H. Tampere ütleb "Eesti rahvalaule viisidega" IV köites, et selle lt. "levila keskus" on Põhja-Eesti, aga ta ei eralda käsitletud kaht laulutüüpi. "Kodus käimas" levimistihedus on siiski Lõuna-Eestis, esikohaga Viljandimaa 18 variandiga, Pärnumaalt on 15 var-i, Võrumaalt 14, Tartumaalt 13, Virumaalt 11, Harjumaalt 10, Järvamaalt 4. Uks tekst pärineb Sõrvest, seitsme variandi päritolu pole teada.

4. **Liitumised.** Regilaulu iseloomustab tugev tüüpidevaheline seotus, mida soodustab ühtne vorm, samuti tüüpide temaatiline ligidus. Kontaminatsioon on kahe või rohkema vertiikteksti liitumine uueks vertiikiks. Liitumist ajendab ühe sõna, tüüpilise vormeli või terve värssi sarnasus, aga laulud võivad olla loodud ka samal motiivil.⁷

"Kodus käimas" tüübiga põimuvad ootuspäraselt teised perekondlikke suhteid käsitlevad lüroepilised ning ka lüüriksed laulud, kusjuures "Kodus käimas" tüübil on süžee arendust määrav osa. Liitumiste üldpilt kujuneb järgmiseks.

"Kodus käimas" + "Millal saan omile" (VMr 1; Hlj 4 - 7; Tür 1 - 3; Pee 1; Kei 1; HJn 1; Kuu 5, 8; KJn 2; Hel 2; Plt 1; Plv 3; Aks 1; Rõu 2; Ran 1; Tt 1). Alati pole laulik kasutanud kogu teksti, vaid kõige iseloomulikumaid värse. Kõigis eeltoodud värsvariantides paikneb "Millal saan..." kompositsioonilt analüüsitava laulu sissejuhatuses, tihti algusvärssidena.

Koduigatsust sisaldab ka laul "Kaugel mehel", mis samuti on sagedane liituma "Kodus käimas" tüübiga. Domineerivalt paiknevad ka sealt värssid liitlaulu alguses (Kuu 3, 6; Pst 1; Krk 7; Hää 1; Hel 2; Aks 3; Pal 1; Kan 1, 2; Urv 1; Plv 2; San 1; Tt 5, 6). Laulu siuks on etteheide vanemaile, et tütar kaugemale mehele pandi, mistõttu ta kodusoojusest üha puudust tunneb.

Hoopis teisema suhtumisega on noor naine tüübis "Ei lähe oma külla". Mehelemineja ei taha olla perenaine külas, kus on vaesed peigmehed ja teated tülidest-pahandustest kohe vanematekoju jõuavad. Kaugemalt kaast hinnatakse rohkem VNg 1; Kuu 1 - 3; Krk 1, 4; San 3; Aks 3).

Rohkesti on ka juhuslikke (üksikuid) liitumisi tüübiga "Kodus käimas", näit.: "Ilus tütar isakodus" (Kan 2); "Endine hääl" (Rõu 3); "Ema ei viinud vette" (Trv 3, 4); "Oma ja võõrasema ootavad koju" (Trv 5); "Vennal võõrsil" (Hlj 1); "Linakitkumise laul" (Hls 1 - 3); "Omaksed surnud" (Ote 2, San 2, Pst 4); "Surmasõnum" (Trv 1).

Aga on liitunud ka kaks või kolm tüüpi, näit. "Salmelaul" + "Kolm kosilast" (VNg 1); "Kodus käimas" + "Millal saan omile" + "Sillad soile" (Hls 1). Kõige rohkem tüüpe on omavahel põimunud Laiuse variandis: "Kodus käi-

⁷ Laugaste, E. Kättemaksumotiiv ..., lk. 49.

mas" + "Põdratapja" + "Sepp - sarv" + "Arg kosilane" + "Püssil püüd" + "Hiie noorem poeg" + "Petis peiu" (Lai 1).

Siin oleks põhjust kõnelda ka rändmotiivist. Motiiviks nimetame laulu kõige väiksemat iseseisva tähendusega alaosa, sisulist ja vormilist tervikut, mis sisaldab ühe lõpetatud mõttekäigu. Rändmotiiv pole seotud mingi kindla laulu või laulurühmaga, selle kuuluvus on vaba. Lt. "Kodus käimas" sisaldab sellist rändmotiivi - pilliroogu pistis silma (Hel 2; Pst 1, 3; Rüp 2): Naine läheb isakoju, pimedas teel satub pillirootihnikusse, kus pilliroog pistab silma või sõnajalg lõikab sõrme. Need muutuvad lauludes sisuga temaatiliselt seotuiks. E. Laugaste nimetab neid faktoriteks.

"Kodus käimas" on komplitseeritud laulutüüp paljude liidete ja arendustega. Laulu tekkimist ja variantide kujunemist üldse võiks kujutleda järgmiselt. Algselt on rahvalaul sisuline ja vormiline tervik, kindlakujuline tekst, mis sellisena pole kunagi püsima jäänud ega meieni jõudnud. Tekkinud on hulk samasisulisi ja -vormilisi teisendeid, algteksti järglasi, mis kokku moodustavadki tüübi. Igal variandil on tingimata algtekstiga kattuvad ja lahknevad osad. Liigset kaugene mist arhetüübist takistab stabiilsuse seadus. Mõned värssid püsivad sisult ja vormilt läbi arenemisloos. Need on tunnusvärssid.⁸ Aga ometi võib mingist tüübist ka uus välja kasvada.⁹ See on juba omaette probleem. Ka "Kodus käimas" on aegade vältel kindlasti saanud mõjutusi neist faktoreist, mis muudavad laulu algteksti (arhetüüpi). Ikkagi kõige kindlamini püsivad tunnusvärssid ja süžee.

5. Algused. Nagu juba mainitud, algab "Kodus käimas" tihtipeale teistest tüüpidest laenatud värssidega või koguni terve lauluga. Sagedamini esinevad laulutüübid "Millal saan omile", "Kodu kaugel", "Ei lähe ma külla" - kokku 44 korral. Neile lisanduvad veel paljud variandid, kus algusvärssid pärinevad mujalt. On ka juhtumeid, kus kihelkondade piires on algused sarnased. Nii näit. Halliste variandid algavad Mulgimaal populaarse "Linakitkumise lauluga".

Variante, kus asutakse kohe käsitlema peateemat või ainult paari värssiga mainitakse kavatsust külla minna, leidub materjali hulgas üksikuid (Jõh 1; V.Jg 1; Hlj 1; Aks 2; Ote 1; Urv 22; Plv 1; Rüp 1, 2; Rõu 2).

Harva esineb "Kodus käimas" puhta tüübina. Tavaliselt leiduvad enne peamotiivi käsitlemist sissejuhatavas osas värssid mõnest samasse teemaderingi kuuluvast laulust.

⁸ Laugaste, E. Eesti regivärssi tüpologiseerimise alustest. - TRÜ toimetised. Tartu, 1979, vihik 501, lk. 9 - 10.

⁹ Seda küsimust käsitleb E. Laugaste: Walter Andersoni teaduslikust pärandist. - Keel ja Kirjandus, 1964, lk. 412 - 420. Vt. eriti lk. 416.

6. Põhimotiiv noorik isakodus. Materjali analüüsis⁺ järeldub selle laulu koosseisu väga suur vahelduvus ja kirrevus. Laulul on üldiselt rahulik, kirjeldav laad. Vähestes variantides on värsid pingestatud.

Millest siis kõneleb "Kodus käimas"?

Noorik otsustab sõita koju ema-isa käekäiku vaatama ja ka enda elust rääkima. Teeleasumise eel teeb ettevalmistusi: hangib kingitusi (Hlj 3, KJn 2; Hls 1, 3; Krk 1; Vil 1; Hel 1, 2; Pst 3; Aks 3; Plv 3; Rõu 1) ja ehib end (Kuu 4, Pal 1).

Aiakodust palub ta hobust, et tee oleks lühem, aga miskipärast seda talle ei anta, või tuuakse järele alles siis, kui tükk teed juba käidud (Krk 2, 4, 5, 6; Vil 1; Hel 2; Urv 3; Rõu 1).

Teekonnal kerkib ette takistus (Krk 9; Hää 1; Hls 1; Hel 2; Pst 1, 3; Röp 2; Plv 2; Rõu 1). Vahel astub sisse rändmotiiv pilliroog pistis silma. Ulatuslik ja kunstiliselt huvitava struktuuriga variant pärineb Räpinast, mis algab teekonda iseloomustava motiiviga.

Huvitav moment on vastuvõtt isakodus, see antakse edasi paljude paralleelvärsside kaudu. Palju esineb muinasjutule omaseid struktuurivõtteid - gradatsioonid ja kordamist. Eesmärgile liginemisega tõuseb küllasõitjas pingele. Mõnedes variantides ei tunta külalist ära (Kuu 1; Krk 2; Hls 3; Plv 1). Siis noorik tunneb end olevat sunnitud meenutama möödunud aegu, kus kinnispunktiks kujuneb kunagine toategemine (Kuu 1; Pal 1; Tt 1). Pjg variant algab värssidega, mis räägivad tütre hooldisusest nooremate eest oma neiuõlves: Marikene, õekene, /eks sa mullist mäleta, / kui mina otras hoidsin sind, / kuldses kätkis kiigutasin.

Mõnedes variantides öeldakse, et tüdriku oodati (Kuu 7; Hls 1; Vil 1; Trv 5; Hel 2; Aks 2), tunnistas sellest, et tüdrik ootamist ka väärrib.

Omaette tähelepanev on istekoha pakkumine. See nagu annaks lisaandmeid sellest, kuidas tüdriku suhtutakse. Tihti moodustab istekoha paigutamine rituaalse toiminguga. Külalisele pakutakse mitut võimalust. Tema valib lõpuks kõige meeldivama (Jõh 1; Hää 1; Krk 1, 3, 5, 8; Hls 1; Tt 9).

Mõnikord tunnuks tüdriku külaskäik vanemaid häirivat, tema näib haiglasevõitu. Küsitakse, miks ta on verine, on haige või tal on pahandusi. Kahtlustatakse ka äiakodu (Pst 1; Hel 2; Röp 2). "Kas on äia kurja, ämma kurja". Noorik ei kaeba oma uue kodu peale, vihjab kaudselt, kasutades faktorit pilliroogu pistis silma.

Traditsioonipäraselt järgneb kostitamine. Külaline tõrjub, üteldes, et ta ei tulnud söögi pärast. Seda vastust leidub 56 variandis. Seegi vastus on aldis liituma erinevate tüüpidega kui tõeline rändmotiiv. Seda võidi kasutada koguni "Kodus käimas" tekkimisel kui valmis kujundit. Suurte kõikumiste tõttu struktuurielementide valikul on variandid üksteisest võrratult kaugenud. Siin on järelikult improvisatsioonil olnud määratu osa. See kõik teeb raskoks arhetüübi, aga ka normaalredaktsiooni rekonstrueerimise.

7. Lõpud. Rohkem kui pooled variantidest on lõputa, lõpevad faktoriga: ei tulnud sööma tõttu. Paljude variantide lõppvärsid on laenud muudest tüüpidest. Külastamise põhjus jääb jällegi uduseks. Variantideteisendaja on ikkagi laulik, tema säilitab või muudab teksti, vajadusi selleks on palju.¹⁰ Tähelepanekud näitavad, et just perekondlikel teemadel loodud laulud on seda laadi. Ootuspärane lõpp on 26 variandil. Külastamise põhjuseks nimetatakse mõistamisi koduse armu ja hea sõna vajadust, sest kodu soojus ei unune niipea (Hlj 3; Hls 1; Krk 6; Trv 5; Hel 1; San 3; Urv 1, 2; Ráp 2; Rõu 3; Tt 4, 6). Arusaamatusi võis tekkida mehe või tema vanematega, mida ikkagi oli vaja ära reageerida, oli vaja otsida lohutust ja tuge kodustelt. Nõnda toobki noorik kojusõidu põhjuseks leevendamist vajava südamevalu (Kuu 1, 3, 6; Plt 1; Kan 1; Plv 3; Ráp 1; Aks 3). Ja veel selleski meeleolus, kui oli oodata "tillu titte". Või oli noor naine sattunud korratusse tallu (Kuu 3). Vahel oli noorikul jagada rõõmugi: "Ma tuli ilu pidama" (Aks 2).

Kojusõidu põhjust ei mainita ka sissejuhatuses, üteldakse alles siis, kui tekib otsene vajadus.

Belkirjeldatud olukorras oli püsiva muutuse tekkinimise uue tüübi näol arusaadav. Lt. "Kodus käimas" varieerus laialdaselt nii sisult kui vormilt. See sunnib oletama, et üks versioonidest sai peateemaks: suhted venna ja vennanaisega. Ja kuna ka realiteedis peretütarde suhted hõimlasteks saanud vennanaistega olid tihti teravad, eraldus see olukord nüüd iseseisvaks laulutüübiks. Külaskäik vanematekoju sai nüüd paralleeltüübi "Vennal võõrsil", mille tekkekohaks levikupildi järgi näib Haljala-Kuusalu ala, kust hakkas liikuma ka lõuna ja ida poole. Sellele kui paralleeltüübi tekkimise võimalusele juhtis tähelepanu E. Laugaste.

Millest uus lähtus, millele see temaatiliseltkinistust? Siin konkreetnes olukorras pakub pidepunkti võõrdumine, külastaja mittetundmine kodus (Kuu 1), nii et külaline pidi end minevikku meenutades tutvustama (koos toa tegemine). Senistele tegelastele astub tähtsalt kõrvale võib-olla tahtliku mittetundmisega vennanaine. Nii on "Vennal võõrsil" hilisem, mida kinnitab ka levikupilt, mis on kompaktne Haljala-Kuusalu alal. Samuti on variante vähem.

Ühisjooni käsitletud tüüpide vahel

Kaua aega käsitleti neid kahte tüüpi kui üht. Tegemist on siiski kahe erineva tüübiga, millel leidub ühiseid jooni. Pealegi sisaldavad nad üht põhimotiivi - noorik isakodus. Keskne tähelepanu on küllaminekul ja vastuvõtul. Ekspositsioon on variandit erinev. Lahkuminevad värsid järgnevad siit kuni momendini, kus kü-

¹⁰ Kokamägi, H. Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov. - Keel ja Kirjandus, 1971, nr. 1, lk. 13.

lalist ei tunta. Mittetundmise faktor on omasem tüübi-
le "Vennal võõrsil". Mõlemad kasutavad faktorit - ei
tulnud sõõgi pärast.

"Kodus käimas" on rahulik, heatahtlikku suhtumist
väljendav, mõneti laialivalguvam, "Vennal võõrsil" see-
vastu pingestatum, sisaldab dramaatilist elementi.

Kuidas on laulude ülesehitus psühholoogilisest as-
pektist. "Kodus käimas" algab tihti värssidega, mis vii-
tab minia ja mehevanemate sobimatusele, seejärel tun-
nukse kõik liikuvat paremuse suunas. "Vennal võõrsil"
tüübis on sissejuhatus leebem, konflikt antakse alles
laulu teises pooles ja lõpplahendus on sõjakas.

Rahvalaul suudab anda huvitavaid karaktereid. Meil
ei tarvitse leida otseseid kirjeldusi, tegelased ise-
loomustavad juba ise endid käitumise ja sõnadega. Ai-
nuüksid paarist värssireast vennanaise suust piisab, et
ta muutuks negatiivseks kangelaseks, vääriks hukkamõis-
tu. "Kodus käimas" liitub sageli teiste ligidaste lau-
lutüüpidega, aga "Vennal võõrsil" saab liiteid harva.
Vennanaise loomust kajastav laul on palju iseseisvam,
konkreetsemat eesmärki teeniv.

Kujundlikkusest

Endastmõistetavalt sõltuvad poetilised kujundus-
vahendid laulu sisust, nii kujundite laad, valik kui
ka nende rohkus.

Regilaulupärane alliteratsioon sunnib värsside loo-
misel vajalikku sobivat sõna leidma, mis kuuldelises
ettekandes peale sisulise külje mõjub ka kõlaliselts. See
nähtus kuulub regilaulu põhikomponentide hulka.

Palju leidub kohanimesid, mis regilaulus märgib
lihtsalt kaugust (isa Hiiumaal, sõsar Soomemaal, vend
Valgevenemaal). Nimede valiku tingib pealegi domineer-
ivalt alliteratsioon.

Kordustest leidub anafoori (Sõidi öö, sõidi päeva),
vähem epifoori, epanastroofi ja värssikõrdust. Huvitava
võttena kasutatakse amplifikatsiooni, s. t. mingi väl-
jendi laiendust korduvate, eri aspektist antud iseloo-
mustuste kaudu, seda kõike iseloomustuse silmapaistvaks.
Kasutatud on ka mõlemaliigilist gradatsiooni.

Iseendastmõistetavalt leidub siin võrdlusi, epi-
teete, samuti hüperbooli.

Üldiselt on regilaulude kujundiline külg väga rik-
kalik, aga vaadeldud tüübid sisaldavad kujundeid taga-
sihoidlikult.

Mõningaid järeldusi

Rahvaloomingust tähtsal kohal paikneb laul. Laul
väljendab kogu inimhinge mitmekesisust, tema rõõmu, mu-
ret, viha, huumorit, "ootusi ja lootusi" (Lenin).

Eesti regilaulude hulgas on võtnud silmapaistva ko-
ha lüroepika. Oluliselt on need vanad, paljude sajan-
dite jooksul lihvitud luulekunstiteosed, millest pal-

jud oma aktuaalse sisu tõttu on säilinud kuni regilaulu kui žanri hääbumiseni. Laulud peegeldavad inimese elamusi seoses mingi olukorra või sündmusega, kujutavad pildikõnes paljusid elulisi situatsioone.

Kunstilisest küljest ei sisalda need regilaulud eriti silmahakkavaid ega omalaadseid kujundusvõtteid.

Käesolevas töös analüüsitud materjalist pakuks kindlasti huvi veel laulikute osa tekstide improviseerimisel ja vahendamisel ja muidugi levimisteed ning -suunad, mis on suhtlemise ja levimistingimuste jälgi- jale ja seega kogu rahvalaulu bioloogia seisukohalt eriti tähtis. Seda küsimust aga ainult mõne tüübi analüüsimise kaudu selgitada pole võimalik. See vajab eelnevalt suure materjali töötlemist.

Perekond, tema liikmete sesimaailm, käitumise motiivid - tegelikkuse peegeldamine, see on ainevald, mille valgustamiseks rahvalaul pakub ammendamatu ja usaldusväärset materjali. Käesolevat võetagu kui üht järjekordset katset materjalide paljuses, et selle pisisikeses lõigus korda luua. Kindlasti on õige vaadelda võrdlevalt teisi- samateemalisi laulutüpe, kui tahame perekondlikest suhetest minevikus saada usaldusväärset pilti.

Lühendid

Üldtuntud on kihelkondade lühendid, neid siin ei avata.

Ant = Eesti rahvalaulud I - IV.

Kutti jt. = Kutti S., Loorits O., Tampere H. Valimik rahvalaule. Tartu, 1935.

E. Laugaste = Laugaste E. Valimik eesti rahvalaule. Tln, 1948.

H. Tampere ERIV = Tampere H. Eesti rahvalaule viisidega. IV.

V = Veske M. Eesti rahvalaulud. I. Tartu, 1879.

VK = Vana Kannel. Tartu, I - 1886; II - 1886.

МОТИВ "МОЛОДИЦА (НОВОБРАЧНАЯ) В ДОМЕ РОДИТЕЛЕЙ" В ЭСТОНСКИХ АЛЛИТЕРАЦИОННЫХ ПЕСНЯХ

Х. Василько

Резюме

Эстонские аллитерационные песни характеризуются и тем, что многие песенные типы находятся в близком родстве, что вытекает из генетической связи (один тип вырастает из другого) или из того, что эти песни содержат части, заимствованные из других, или же из того, что какая-либо тема была настолько актуальной, что побудила создать несколько песен с почти одним и тем же содержанием.

В прежней интерпретации два песенных типа - "Посещение брата" и "Посещение дома" - считались одним, хотя на самом деле мы имеем здесь дело все-таки с двумя типами.

В песенном типе "Посещение брата" говорится о молодой женщине, недавно вышедшей замуж, пришедшей в гости к брату в отчий дом. Посещение кончается ссорой, поскольку невестка оскорбительно обращается с ней.

Несколько иная ситуация разворачивается в песенном типе "Посещение (отчего) дома", где говорится о том, что дочь, недавно вышедшая замуж, едет в отчий дом, где ее ждут родители и радостно принимают ее.